کۆمەڵگا و مەترسییەکانی

دیار عەزیز شەریف

ئەوەی کە سەرسامم دەکات ئازادی و ژیانی تاکەکەسییە کە ناکرێت دەستدرێژی بکرێتە سەر، ئەگەر ڕووشی دا ئەوا ئامرازگەلێکی بێشومار هەیە بۆ داکۆکیکردن لێی.

«ڕامیار مەحموود»

مەترسی گەورەی کۆمەڵگا لەو زمانە نارێک و ناتەندروستییەیدایە کە بە هۆیەوە پەیوەندی لەگەڵ تاکەکانی دروست دەکات، ئەمەش بەو مانایەی لە کۆمەڵگایەک بژین کە کولتوورەکەی بکاتە کەناڵێکی ئەکتیڤ بۆ دەست خستنە ناو ژیانی تاکەکەسییەوە، کاتێک کۆمەڵگا داوای ئەوەمان لێدەکا کە بە تەواوی لەناو خەیاڵ و میراتی کولتووری ئەودا ون بین، ئەوا بەم ڕەفتارەی لە سەرەتاوە غەدرێکی کۆمەڵایەتی و زیندەگی گەورەمان لێدەکا ، سەیر لەوەدایە زۆرترین ئەو غەدرانەی لەو گۆشەنیگا سەقەتەوە دێن بێئاگان لەو تاوانە کە دەرهەق بە ژیانی ئێمە و چارەنووس و دواڕۆژمانی دەکەن! لە ڕاستیدا کولتوور دەتوانێ پانتاییەک بۆ مرۆڤەکان بڕەخسێنێ کە تێیدا بە ئارامی و دڵنەوایی ژیانی مرۆڤانەی خۆیان بژین، بەڵام ئیشکردنی هەمان

زاراوە بە ئاراستەی تاریکی و مەرگدۆستی، مەترسی هێنانە ئارای جەهەنەمێکی کۆمەڵایەتی لێدەکرێ کە تێیدا مرۆڤ بە پەشۆکاوی و سەرلێشێواوی ژیانێکی دژوار بەسەر بیات.

مێژووی کۆمەڵگای داخراو بەدوای خۆیدا ڕستێک پرسیاری بێ وەڵام، تەنانەت نادیار و نەکراویش دێنێتە بەرهەم. پرسیارگەلێک کە مرۆڤ لە ئاستیاندا بێ زمان دەبێت، چونکە پێش هەر شت ئەو پرسیارانە بەهۆی شەرم و ترسە بێ شومارەکانەوە نابنە پرسی سەرەکی ژیانی کۆمەڵایەتی و ئینسانەکان. لێرەدا وەک هەمیشە نووسین بە هانامانەوە دێت بۆ ئاراستەکردنی هەندێک لەو پرسیارانەی کە بێگومان بەشێکی زۆر لەوانە و هی دیکەش کە ئێستا بە خەیاڵماندا نەهاتووە، سەر بەسەدەیەک و زەمەنێکی زۆر زیاتری بەر لەو سەردەمەن، بەڵام خۆی گەڕان بەدوای ئەو جۆرە پرسیارانە و وەڵامەکانیشی ئەو مانایە بەدەستەوە دەدا کە بۆ نموونە ئێمە سەدەی نۆزدە و بیستەم لەدوای خۆمان جێدەهێڵین، بەڵام پرسیارە کولتوورییەکان- بەتایبەتی ئەوانەی تەنیا لە زیهنییەتدا وجوودیان هەیە- لە تەک ئێمەدا هاتوونەتە ناو سەدەی بیست و یەکەوە. لەم ڕووەوە تێبینی ئەوە دەکەین کە زۆرجاران پرسیارە کۆمەڵایەتییەکانی نەوەکان لە دنیای کوردیدا لەژێر هەژموونی پرسیارە سیاسییەکانی نادیار بوونە و فەرامۆش کراون. بە کورتی ئەوەی لەم نووسینەدا لەسەری دەوەستین گواستنەوەی بەشێک لە پرسیار و گومانەکانی نێو خەیاڵگەیەکە کە بەدەست دەستدرێژییەوە گیرۆدە بووە. مەبەستمان خەیاڵگەی تاکەکەسە کە جیایە لە خەیاڵگەی کۆمەڵگەرایی، گەرچی زۆربەی مرۆڤەکانی ئێرە لەنێو خەیاڵگەی دووەمدا لێیان پاڵداوەتەوە و خاوەنی بیرکردنەوەی خۆیان نین. بێبەشبوون لە ئازادی بەگشتی و ئازادیی تاکەکەسی بەتایبەتی بەرهەمی چ جۆرە کولتوور و ژینگەیەکی کۆمەڵایەتی و سیاسییە؟ ئایا چ شتێک ڕێ بە بەرامبەرەکەم دەدا کە زۆر لە خۆبڕاوانە و سووک و ئاسان دەست بخاتە ناو ژیانی تاکەکەسیمەوە؟ یان لەبەرچی مێژووی کۆمەڵگای کوردی پڕە لە دەستدرێژییە فیزیکی و ڕەمزییەکان بۆ سەر ئینسانەکانی؟ چ سیحر و هێزێک لە پشت گواستنەوە و درێژەپێدانی ئەو ئەخلاقە خێڵەکییەی کوردیدایە لە ژیانی گوندەوە تا نێو جەرگەی شارەکان؟ ئایا کۆمەڵگایەک تێیدا دەستدرێژیکردنە سەر ژیانی تاکەکەسی ئینسانەکان زۆر بە ئاسایی وەربگیرێت و هیچ لێپێچینەوەیەکی مۆراڵی لە بارەوە نەکرێ، چەمکی ئازادی بە مردوویی لە دایک نابێت؟ بە مانایەکی تر بەکاربردنی ئەو چەمکە لە گشت کایەکانی نێو کۆمەڵگادا جگە لە گەمەیەکی زمانەوانی چی دیکەی لێ بەرهەم دێت؟ دواتر کاریگەرییە کۆمەڵایەتی و دەروونی و جەستەییەکانی ئەو نەخۆشییە کۆمەڵایەتییە- دەستدرێژیکردنی کۆمەڵایەتی- بۆ سەر خودی مرۆڤ چین کە بەدرێژایی مێژووی ئەم کۆمەڵگایە بەشێک بووە لە کولتوورەکەی؟ ئەمانە و چەندین پرسیاری تر کە پێویستە ڕووبەڕووی ئەخلاقی دەستدرێژیکردن لە دنیای کوردیدا بکرێتەوە تەوەری سەرەکی باسەکەمان پێکدێنن، بەڵام ڕەنگە نەتوانین بگەین بە وەڵامی پرسیارەکان. بەڵکو ئەوەی لای من گرنگە لێرەدا ورووژاندنی پرسیارەکانە لەگەڵ قسەکردن لەسەر دەستدرێژیکردنی کۆمەڵایەتی بە هەردوو جۆرەکەیەوە «فیزیکی- ڕەمزی» وەک ئەخلاقیەتێکی کۆمەڵگایەکی ڕۆژهەڵاتی یان ڕاستتر بڵێین وەک ئەخلاقیەتێکی کۆمەڵگا دواکەوتوو و داخراوەکان ئینجا لە هەر کوێیەک بن و سەر بە هەر زەمەنێکی مێژوویی نێو شارستانییەتی مرۆڤایەتی بن.

ئەگەر هەموو خەڵک لەسەر ڕاوبۆچوونێک کۆک بوون، لەمەشیاندا تاکەکەس پێچەوانەی ئەوان جووڵایەوە ئەوا هیچ بەهانەیەک بۆ ئەوان نییە کە ئەو تاکەکەسە بێدەنگ بکەن، هەروەکو ئەگەر هاتو ئەو تاکەکەسەش دەرفەتی بۆ ڕەخسا، بۆی نییە خەڵکەکە بێدەنگ بکات(١). ڕەنگە ئەو تێڕوانینەی کۆمەڵناسی ئینگلیزی جۆن ستیوارت میل کە لە تێزی «لە بارەی ئازادییەوە» لە سەدەی حەڤدەیەم نووسیویەتی بۆ تیشک خستنە سەر «کۆمەڵگا و مەترسیەکانی» کۆمەکمان بکات. یەکەمجار خۆمان لەبەردەم ئاوەژووبوونەوەی ئەو ڕستانەی سەرەوەدا دەبینینەوە لەنێو کۆمەڵگایەکی داخراودا کە تا ئێستاش کولتوورێکی خێڵەکی و دەرهاوێشتەکانی ئەو دنیا سوننەتی و نادیموکراسییە بەڕێوەی دەبات، لەبەر ئەوەی مێژووی ئەو کۆمەڵگایە لەم لایەنەوە هیچ نییە جگە لە مێژوویەکی قووڵ لە سەرکوتکردن و ڕەشکردنەوەی تاک بە جۆرەها شێوازی نائینسانی. پرۆسێسی ئیفلیجکردنی تاکی کوردی لەنێو فەزا کۆمەڵایەتییە هەمەجۆرەکان ئەنجام دراوە، ئەو فەزایانەی یەک عەقڵییەت و زیهنییەت بەڕێوەی دەبات. لەوێدا ئینسان بۆ بوونەوەرێکی زۆر بێدەسەڵات و گوناهـ کورت کراوەتەوە،

گوناه بەمانا ئایینی و کۆمەڵایەتییەکەی کە بەڕووە دینییەکەی کائینێکە جێی متمانە نییە و شتی خراپی لەدەست دێت، بۆیە کۆنترۆڵکردن و چاودێریکردنی پێویستییەکی هەمیشەییە، لەبەر ئەوە جەستە یەکەم ئامانجی ئەو هێرشە پێشوەختە دەبێت. شتێکی شاراوە نییە کە عەقڵییەتی باوکسالاری و نێرسالاری کوردی ڕقێکی گەورەی لەبەرامبەر جەستە هەیە، بۆیە جەستە لە دنیای ئێمە خاوەنی حیکایەتی هەزار و یەکشەوەیە لەلایەنی ئەتککردن و شێواندنییەوە، دەستدرێژییەکانی کۆمەڵگا بۆ سەر جەستە لە شەق تێهەڵدان و داپۆشین بەجلوبەرگی ناڕێک و لووت بڕین و سەرشکاندن و قژ ڕاکێشان و زیندانی کردن لە ژووره تاریکەکانی نێو ماڵەوە تا لەناوبردنی یەکجارەکی دەستی پێکردووە. لەم ئاراستەیەشدا کۆمەڵگا ڕێگای وێرانکردنی شارستانییەت دەگرێتەبەر، چونکە ئینسان کە دروستکەری شارستانییەتە لەسەر دەستی کولتوورێکی وا توندوتیژدا لە جەستەی خۆی بێبەری و بێبەش دەکرێ. لێرەدایە کۆمەڵناسێکی وەک ڕیمۆن ئارۆن لەو مەترسییە بایۆلۆژی و سۆسیۆلۆژییە ئاگادارمان دەکاتەوە کە «مرۆڤ بۆ مرۆڤ گورگە». (٢) ئەو بیرمەندە لە شوێنێکدا دەڵێ گورگ کە گیاندارێکی دڕندەیە و گیانلەبەرەکانی تر و مرۆڤیشی لەگەڵدا بێت نێچیری ئەون، بەڵام هەرگیز گورگێک نابینین گورگێکی تر بخوات! کەچی یەکێک لە تایبەتمەندییەکانی مرۆڤ ئەوەیە کە هاوڕەگەزەکەی خۆی لەناو دەبات..! هەرچی گوناهە بەمانا کۆمەڵایەتییەکەی مانای ئەوەیە ئینسان کائینێکە جێی بەزەیی و دڵسووتانە، نەوەکو ڕێزگرتن. دیارە جیاوازییەکی مەعریفی گەورە لەنێو چەمکی «بەزەیی» لەگەڵ «ڕێزگرتن» لە ئارادایە. لە یەکەمیاندا خود و ئیرادە و خەونی تاکەکەسی و دنیابینی جیاواز بوونی نییە، کەچی لەباری دووەمیاندا تەسەوراتەکە پێچەوانە دەبێتەوە، لە زەمینەیەکی کولتووری وادا ئینسان زۆرترین هێز و توانا تاکەکەسییەکانی خۆی تاقی دەکاتەوە. مرۆڤ لە کولتووری کراوە و دیموکراتیدا زیاد لە ڕێگەیەکی لەبەردەمدا ئاوەڵایە بۆ ئەوەی دەستەبەری یۆتۆپیا جیاوازەکانی خۆی بکات، کەچی لە کولتووری عورفیدا تاک نەک ڕێگەی لەم چەشنەی لە پێشدا نییە، تەنانەت کائینێکە بەتاڵ لە یۆتۆپیا، لە بریدا پاشکۆی خەیاڵە دۆگما و کۆنەکانی کۆمەڵگایە.

مرۆڤ وەک تاک (بوونەوەرێک بۆ ماوەیەکی درێژ یان هەمیشەیی لە تەنیایی و گۆشەگیری) ناتوانێ بەدەر لە کۆمەڵ و گرووپە کۆمەڵایەتییە جۆراوجۆرەکان درێژە بەژیانی ئاسایی خۆی بدات، سەرباری پێشکەوتنە تەکنۆلۆژییە سەرسوڕهێنەرەکان دیسان مرۆڤ لەژێر ئەو پێناسەیەدا ماوەتەوە کە بوونەوەرێکی کۆمەڵایەتییە، ئەوە نەبێ کە پێشکەوتن و گۆڕانکارییە کۆمەڵایەتی و سیاسی و تەکنیکییەکان کۆمەڵایەتیبوونی مرۆڤیان خستۆتە ناو ڕێژەی جۆراوجۆرەوە. لەکۆنەوە تا ئێستا مرۆڤەکان بەردەوام گرێدراوی ئەو سەلمێنراوە کۆمەڵایەتییەن کە دەڵێ مرۆڤ لەپاڵ حەقیقەتە بایۆلۆژییەکەی، بە سروشت گیانلەبەرێکی کۆمەڵایەتییە، ئەمەش زانراوێکی ئاوایە کە ئیدی قابیلی ڕەتکردنەوەیەکی ڕەها و یەکجارەکی نییە. بە پێچەوانەوە ئەم تێگەیشتنە کولتوورییە لای مرۆڤەکانی کۆمەڵگا ئیدی بووەتە ڕێسایەک، تەنانەت لە زۆربەی کۆمەڵگا داخراوەکانیش مەسەلەیەکی بیرلێکراوە نییە وەک گومان خستنە سەر دۆخی کۆمەڵگەرایی، بەڵکو لەوێدا ئەو دۆخە تارادەی موقەدەسکردن بەسەر ژیان و چارەنووسی نەوە یەک لەدوای یەکەکان بەرجەستە کراوە. بەمەش ئەوەندە حەقیقەتی چوونە ژێر باڵی ئەو چەمکە کۆمەڵایەتییە هەیە، ئەوەندە ئەگەری یاخیبوون لێی نییە. هەر خۆی مانەوە و درێژەپێدانی کایە کۆمەڵایەتییە جۆربەجۆرەکان لەسەروو هەموویانەوە خێزان- وەک توخمێکی بنچینەیی هەبوونی کۆمەڵگا- مانای سەلماندنی گریمانەی «مرۆڤ بوونەوەرێکی کۆمەڵایەتییە»یە. کەواتە مرۆڤ لەگەڵ هاوڕەگەزەکەی لە لێکخشاندن و بەریەککەوتنێکی کولتووریدایە، لەدەرەوەی ویستە خودییەکانیان ژیانی هەمووان بەیەکەوە گرێ دراوە، دواجار کۆمەڵگا بە وێنەیەکی موقەدەسی زەبەلاحەوە بەرامبەر مرۆڤەکان ڕاست دەبێتەوە، بە تایبەت کاتێک لە کۆمەڵگایەکی داخراودا خۆت دەبینیەوە کە زانیارییەکی سەرەتاییشی لە بارەی چەمک و ماناکانی «خود» نازانێت، چونکە کولتوورێک کۆمەڵگا ئاراستە دەکات کە هێزی دەستەجەمعی وزەی لەبن نەهاتوویەتی.

بەڕای «جۆن ستیوارت میل» ئەو کۆمەڵگایەی خوو و خدە و بۆچوونەکانی خۆی بەڕێگەیەکی نامەدەنی -وەک سزایەک بەسەر ئەو تاکەکەسانەدا دەسەپێنێت کە لەو ڕێسا گشتیانەی داب و نەریتیان لاداوە، ئەوا بەو کارەی کۆسپ و تەگەرەیەکی زۆر دەخاتە بەردەمی گەشەسەندنی

کەسێتی تاکەکانی(٣). هەروەها میل ئاماژە بە مەترسی دوولایەنەی دەوڵەت و کۆمەڵگا بۆ سەر ژیانی تاکەکەس دەکاتەوە، لەو شوێنانەی مرۆڤ دوچاری ستەمی دەوڵەت و ستەمی هەستی باو و ڕای گشتی دەبێتەوە.

ئەگەر ئەو بۆچوونەی میل وەربگرین و بیکەین بە پێوانەیەک بۆ خوێندنەوەی لایەنێکی کەسێتی تاکی کوردی، دەبینین ئەو فەزا کۆمەڵایەتییە ئەو مرۆڤەی گەشەی تێدا کردووە بە زۆرترین ئاماژەی کولتووری بارگاوی کراوە کە بە ڕێگەی جۆراوجۆر کۆسپ و تەگەرەیەک لەبەردەم گەشەسەندنی کەسێتی دروست دەکەن. بۆ ئەوەی لەو فەزا کۆمەڵایەتییە تێبگەین دەبێ بەدوای ڕیشە بونیادییەکانی گوتاری کۆمەڵایەتیدا بگەڕێین، بەو مانایەی گوتاری کۆمەڵایەتی بخەینە بەر تیشکی لێکۆڵینەوە، لە بنەڕەتدا گوتار فەزا و پانتاییەکان دروست دەکا، بە دیوەکەی تردا گوتار لەناو هەمان فەزادا تاقی دەکرێتەوە. فەزای کۆمەڵایەتی بەسەر دوو لایەن دابەش دەبێت: تاک، کۆ. کێشەی کولتووری ئێمەش لەو ناهاوسەنگییە کۆمەڵایەتییەدا دەست پێدەکا کە لەم فەزایەدا هەمیشە کۆ بەسەر تاکدا زاڵە، کۆ بەمانا هەستی دەستەجەمعی و کۆمەڵگەرایی، ئەو هەستەی کە بە هەستی باو ناسراوە. جا کێشەی بنەڕەتی لە جۆری نەخشەی کۆمەڵایەتیدایە، نەخشەیەک کە وجوودی ئێمەی وەک تاک تێدا نابێتەوە یان دیاری نەکراوە.

کۆمەڵگای داخراو مەترسییەکی گەورەیە بۆ سەر ژیانی مرۆڤەکانی، چونکە بە شوناسە کولتوورییە جیاکراوەکەی لە زۆرترین کاتدا ئەخلاقیەتی «دەستدرێژیکردن» دێنێتە کایەوە کە مرۆڤەکان لە بەرامبەر یەکتری بەجۆرەها شێوە ئەنجامی دەدەن. بابەتی باسەکەی ئێمە قسەکردنە لەسەر «دەستدرێژیکردن» وەک ئەخلاقیەتێکی باوی نێو کۆمەڵگای کوردی، بەشێوەیەک دەستدرێژیکردن یەکێک لە میکانیزمەکانی کولتووری باو بووە و مرۆڤەکان لێرە مێژوویەکی درێژ و تاڵیان لەگەڵ ئەم حاڵەتە ناتەندروستە کۆمەڵایەتییە هەیە کە هەر لە مرۆڤەوە سەرچاوە دەگرێ و لەویشدا بەتراژیدیا کۆتایی دێت. ئەوەی لە دەستدرێژیکردنیش بەرهەم دێت و دەمێنێتەوە بریتییە لە ئازارێکی دەروونی و جەستەیی قووڵ کە بۆهەتا هەتایە کاریگەری نێگەتیڤی بەسەر ژیانی تاکەکەسەوە دەبێت، تاکەکەسێک دەکرێ لەم لایەنەوە ناوی قوربانیی کۆمەڵایەتی لێ بنێین. دەستدرێژیکردنیش دابەش دەبێتە سەر دوو جۆر: دەستدرێژی فیزیکی و ڕەمزی. لێرەدا بەپێی دەرفەت لە هەریەکەیان دەدوێین، بەتایبەتی ئەوەی جێی سەرنجی ئێمەیە زیاتر وردبوونەوەیە لە دەستدرێژی ڕەمزی، چونکە دەستدرێژی فیزیکی جۆرێکی بەرچاوە کە لە ڕێی هێزی جەستەوە لەلایەن مرۆڤەوە ئەنجام دەدرێت و مومارەسە دەکرێت. نموونەی ئەمەش ئازاردانە جۆر بەجۆرەکانی جەستەی مرۆڤە وەک لێدان ئینجا بەدەست بێ یان دار یان هەر شتێکی تر. ئەگەرچی ئەو جۆرەی دەستدرێژی بەرچاو و ئاشکرایە، بەڵام ئەوەی لای ئەو عەقڵییەتەوە نادیار و ونە ئەو زوڵمە کۆمەڵایەتییەیە کە ئینسان بەهۆی ئازاردانی بەرامبەرەکەی دەیکاتە سەر خودی مرۆڤ، هەروەها ئەو هەڵە کوشندەیەی کە لە زیهنی ئینسانەکاندا جێگیرە بەوەی باوک مادام باوکە بۆی هەیە نەوەکانی و ژنەکەشی داپلۆسێت و ئازار بە جەستەیان بگەیەنێت. هەرچی دەستدرێژی ڕەمزییە ئەوا جۆرێکە لە دەستدرێژیکردنی ئینسانەکان بۆ سەر یەکتری لە ڕێی زمانەوە کە ئەمەشیان لە کولتووری باوەوە سەرچاوەی گرتووە. پێش هەر شت مەترسی گەورەی ئەو جۆرەی دەستدرێژی لەو ونبوون و نادیارییەدایە کە هەیەتی، واتە شتێکە بە دەگمەن دەبینرێ یان هەر زوو لە زیهنی ئینسانەکان تێپەڕ دەبێت؟ ئەمەش بۆ خۆی گەر لێی وردبینەوە بەڕاستی دۆخێکی زۆر پڕ لە مەترسییە کە کەڵەکەبوویەکی ئەستووری لەنێو مێژووی کۆمەڵگای کوردیدا پێکهێناوە. بەشێوەیەک ئەو سیفەتە کۆمەڵگەراییە کە لە قووڵایی ژیانی کۆمەڵایەتی ئێمە بوونی هەیە یەکێکە لەو هۆکارە سەرەکییانەی کە دواجار کەسێتییەکی کوردی ناتەندروست بەرهەم دێنێت، کەسێتییەک لەنێو پۆلینکردنەکەی ئەریک فرۆم، کەسێتییەکی کارلێکراوە کە ئەوەندەی پەرچەکرداری هەیە، کاری نییە، لەبەر ئەوە بێ ئاگا لە دۆخی خۆی و کێشە ئەنتۆلۆژییەکانی دێت و دەچێت! لە دەستدرێژی فیزیکی جەستە پانتاییەکی فراوانی ئەوپەڕ بێدەسەڵاتە، بەهۆی پەیوەندییە کۆمەڵایەتییەکان جەستەکان لە پەیوەندییەکی ناهاوسەنگی زاڵبوون و ملکەچیتیدا دەبن. کەواتە دەستدرێژیکردن خۆی لەخۆیدا هەڵگری ڕەهەندێکی کولتوورییە، بەمانایەکی تر بوونی دیاردەیەکی ناتەندروستی لەم چەشنە نیشانەیەکی سەرەکی ناسینەوەی کولتوورێکی توندوتیژە ئینجا ئەو کولتووره خاوەنی هەر بونیاد و شوناسێک بێت. بەکارهێنانی توندوتیژیش ماشێنی بەرهەمهێنانی

ترسە.(٤) هەر بۆیە مرۆڤ لە جوگرفیایەکی وادا بێ ترس و بە ئازادی ناتوانێ بایەخ بە جەستەی بدات، ئا لێرەوەش کۆمەڵگای کوردی لە کۆتایی سەدەی بیستەم دەبێتە خاوەنی دیاردەی هۆبهاکردن لە ئافرەتانی مەدەنی و تێزاب پێداکردن بە جەستەیان، ئەم دوو دیاردەیەش کە یەکەمیان تا ئێستاش هەر جارەی لەکاتێکی چاوەڕواننەکراو لە شوێنە گشتییەکان و ناو بازاڕدا ڕوودەدا، گەورەترین و نوێترینی ئەو دەستدرێژییە فیزیکییانەی کە هەر جارەی بەڕێگەیەک و شێوازێک خەڵکانێک دەیگرتەبەر. یەک لە تایبەتمەندییەکانی «دەستدرێژیکردنی کۆمەڵایەتی» لەنێو کۆمەڵگای کوردی جێگیربوونی ئەو دیاردەیەیە کە ئیدی بەدرێژایی مێژووی ئەو کۆمەڵگایە بەشێک بووە لە کولتوورەکەی و بەرهەمی ژینگە کۆمەڵایەتییەکان بووە لە خێزانەوە تا دەگا بە دامەزراوە مەدەنییەکانیش بۆ نموونە قوتابخانە لای ئێمە مێژوویەکی دەوڵەمەندی لە لێدان و سووکایەتی پێکردنی قوتابی و شەڕو ئاژاوەکانی نێوی هەیە. دیارە جۆری پەیوەندی کۆمەڵایەتی ڕۆڵێکی گەورە لە دروستبوون یان نەبوونی دەستدرێژی کۆمەڵایەتی دەبینێت، بەمەش لە واقیعێکی کۆمەڵایەتی کە پەیوەندی کۆمەڵایەتی ستوونی ڕەنگرێژ کراوە ئەوا هەمیشە دەستدرێژیکردنی فیزیکی و ڕەمزی ئامادەیە، بە پێچەوانەوەش لەواقیعێک کە پەیوەندییە کۆمەڵایەتییەکانی نێوان ئینسانەکان لەسەر بنەمایەکی ئاسۆیی بێت، ئەوا دەستدرێژی لەوێ نییە. بەمجۆرە کاتێک باس لە هەردوو جۆری دەستدرێژی دەکەین پێویستیمان بە نەخشەیەکی ئەو چین و توێژانەی کۆمەڵگا دەبێت کە هەریەکەیان بەجۆرێک لە جۆرەکان و لەبەر هۆیەک لە هۆیەکانی لەسەر ئاستی تاک یان گرووپی بچووک بچووک لەلایەن ڕای گشتی باوەوە هێرشی فیزیکی و ڕەمزییان دەکرێتە سەر. بۆ نموونە جۆری ئەو دەستدرێژیکردنەی کۆمەڵگا دەیکاتە سەر ژن جیاوازە لەوەی کە دەیکاتە سەر منداڵ، بە هەمان شێوە ئەو ئێش و ئازارە جەستەیی و دەروونییەی کۆمەڵگا دەیخاتە سەر ژیانی کوڕ جیاوازە لەوەی کە کچی تێدا گەمارۆ داوە. هەروەها بەشێک لە دەستدرێژییە کۆمەڵایەتییەکان هۆکارەکەیان بۆ ڕەهەندێکی ئابووری و مادی دەگەڕێتەوە، بەشێکی تریش فاکتەری سیاسی یان ئایینی لەپشتەوەیە. بەهەرحاڵ لەم هاوکێشەیەدا کە بریتییە لە بەریەککەوتنی جەستەیی و دەروونی ئینسانەکان ئەوا زانین و خستنەڕووی جۆری دەستدرێژیکردنەکە و هۆکارەکانی دواوەی ئەو ڕەفتارە نامرۆڤانەیە گرنگن.

سەربەخۆیی تاک و دەسەڵاتی کۆمەڵگا

گەورەترین کێشەی خودی لە ژیانی ئێمەدا ئەو ئیشکالیەتە کۆمەڵایەتییانەن کە هەمیشە لەنێوان ئێمە وەک تاک و بەرامبەر وەک کۆمەڵ و دەوروبەر دروست دەبێت. سەرەنجام ئێمە بوونەوەرێکی کۆمەڵایەتین بە ژیانێک ناچارکراوین کە بە دیوە ئینتۆلۆژییەکەی بە هی خۆمانی نازانین، لێرەوەش لەبەر زەبر و زەنگەکانی کۆمەڵگا دەبینەوە بوونەوەرێکی متبوو کە زۆربەی هەرە زۆری کێشە و گرفتە کۆمەڵایەتییەکان دەگوازێتەوە ناوەوەی خۆی، دیارە شاردنەوەی کێشەکان بەڵگەیەکە لەسەر ئەوەی کە چۆن دەروونی خۆمان کردووەتە گۆڕستانی گرفتە کولتوورییەکان، یەکەمجار گرفتە کۆمەڵایەتییەکان لەدنیای دەرەوە ڕوودەدەن، بەڵام بەهۆی بێدەنگبوون لێیان و شاردنەوەیان ئیدی بێئەوەی ئاگامان لێ بێت ڕۆدەچنە ناخی بوونمان، لەم چرکەوەش وێرانبوونە خودییەکانی مرۆڤ دەست پێدەکات کە دواتر بۆ سەر گرێ و نەخۆشییە دەروونی و عەقڵییەکان دەگوازرێنەوە.

بەڕای من پرسی سەرەکی ئێمە ئەو تایتڵەی سەرەوەیە کە لە شوێنێکدا میل جەختی لەسەر دەکاتەوە و بەدرێژی باس لە پێویستی بوونی هاوسەنگییەکی کۆمەڵایەتی ئینسانی دەکاتەوە لەنێوان سەربەخۆیی تاک لەلایەک و دەسەڵاتی کۆمەڵگا لەلایەکی تر. لەڕاستیدا لە فەرهەنگی ئەم کولتوورەدا تاک بەمانا سۆسیۆلۆژییەکەی بوویەکی نائامادەیە، لەبەر ئەوە هێرشەکان بۆ سەر ئەم کائینە تەنیایە زۆر مەترسیدارن، هیچ نەوەیەکی کوردی نییە بەناو زنجیرەی سەرکۆنەکردن و شکانەوەی فەزای کۆمەڵایەتیدا تێنەپەڕیبێت! لە زیهنییەتی باوی کوردیدا شتێک بەمانای تاک، واتە دەرچوون لە بەها ئەخلاقییەکان و نەمانی ڕێز و گەورەیی و کۆمەڵێ چەمکی تەقلیدی دیکە کە بەردەوام عەقڵیەتی دۆگما بەرهەم دێنێتەوە. مەبەستی میل لە سەربەخۆیی و تاک و دەسەڵاتی کۆمەڵگا لە بوونی مەترسییەکانی فەرمانداریێتی کۆمەڵگایە بەسەر تاکەکەسەکانەوە، ئەم دەسەڵاتەش لە کۆمەڵگایەکی سوننەتی و داخراودا دەگاتە ئاستێک کە لەناوەڕۆکدا ئینسان لە زۆربەی زۆری بەها مرۆڤایەتییەکانی خۆی ڕووت دەکاتەوە. لەبەر ئەوەی لە کۆمەڵگایەکی وا توندوتیژدا مرۆڤ بە تەواوی دەکرێتە

قــوربانــی کــولتــووری باو، مــرۆڤ لەژێر پیــرۆزییــە کۆمەڵایەتی و ئایینییەکاندا دەچەمێتەوە. کۆمەڵگا یەک وێنەی جێگیر و چەسپیوی بۆ بوونەوەرەکانی نێوی هەیە، هەتا ئاژەڵیش، هەر بووێک هەناســە بدات وێنەیەکی لەلای کۆمەڵگا بۆ داتاشراوە. لەم خاڵەوەش هەر جۆرە لادانێک و دەسکاریکردنێکی ئەم وێنەیە کۆتاییەکەی سزای جۆراوجۆرە. کۆمەڵگا پێمان دەڵێ: «دەبێ کەسانی بە ئەدەب بین» بە ئەدەببوونێک کە لە ڕێی عورف و عەیبەکانەوە بە بەرماندا دەکرێت. «نابێ گچکە قسە لە قسەی گەوران بکات».

دەستدرێژی ڕەمزی چییە؟

دەســتدرێژی ڕەمــزی ڕەفتــارێکی ناعــەقڵانی سایکۆلۆژیانەی تاکەکەسییە بەرامبەر کەسێکی تر یان ڕەفتارێکی لەم چەشنەی کۆمەڵییە بەرامبەر تاکەکەسێک یان زیاتر کە لەواقیعدا لە قەفەسدانی کەسێکە لەناو زماندا، زمانێک کە بە ئاماژە و دەلالەتی مەرگدۆستی بارگاوی کراوە. ئەگەر ئەو ڕەفتارە تاکەکەسێک بینوێنێ، بەڵام لە بنەڕەتدا ئەو ئینســانە بە باوەڕ و هەستێکی کۆمەڵگەرایی مەرگدۆست تەڵقین دراوە، هەستێک کە لە یەک ساتدا خاوەنەکەی هەم سێبەرێکی جەلادە و هەم قوربانیشە، واتە ئەو کەسە بەو ڕەفتارەی نوێنەرایەتی کۆ دەکات، لەم حاڵەتەشدا کۆمەڵگا لە قەیرانی «خودێکی وشیار»دا گوزەران دەکات. بەهەرحاڵ دەستدرێژی ڕەمزی بەهۆی گوتاری کۆمەڵایەتییەوە ئەنجام دەدرێ، گوتارێک کە لەسەر سیستەمێکی زمانەوانی بونیاد نراوە کە خاوەنی موفرەدات و دەستەواژەگەلێکی زۆرە بۆ گەمارۆدانی مرۆڤ و دروستکردنی جەهەنەمێکی کۆمەڵایەتی. ئەو چەشنە گوتارە کە لە مێژوویەکی کۆنەوە بەسەر نەوەکان درێژ دەبێتەوە، گوتارێکی ناعەقڵانییە، زمان و ڕەهەندەکانی ڕۆڵێکی ئەکتیڤ لە زیندانیکردنی ئەویتر لە فەزایەکی کۆمەڵایەتی مێگەلئاسا دەبینن کە تێیدا دەروونی تاک دەبێتە ئامانجی سەرەکی هەستی باو. وەک ئاماژەمان پێدا زمان لەو پرۆسێسەدا دەورێکی باڵا دەبینێ کە بە داب و نەریتێک بارگاوی کراوە میکانیزمەکانی بۆ لە کارخستنی توانا عەقڵی و جەستەییەکانی مرۆڤ خستۆتە گەڕ. ئینسان بەهۆی زمانەوە یەکتری دەدوێنێ و پێوەندی کۆمەڵایەتی دروست دەکا و درێژەی پێدەدا. لەپشت زمانەوە جۆرە کولتوورێک حزووری هەیە کە وشە و ڕستەی هەمەچەشنە بەرهەم دێنێ. ئەوەی لێرەدا بەهانامانەوە دێت بۆ ناسینی گوتار، زمانی کۆمەڵایەتییە، واتە ئەو زمانەی کە ئینسانەکانی ناو کۆمەڵگا لە دامەزراوە جیا جیاکانی کۆمەڵایەتی یەکتری پێ دەدوێنن. یەکێک لە تایبەتمەندییە بونیادییەکانی ئەو جۆرە زمانە ئەوەیە ئیرادە و هێزی دەکەوێتە سەرووی ئیرادە و خواستی مرۆڤ خۆیەوە، لەبەر ئەوە سەیر نییە ئەو لەگەڵ پێشکەوتنی ڕۆژگار مرۆڤ بەهۆی ئەو زمانەوە دوچاری دۆخی نەزانین و بێئاگایی ببێتەوە. ئەم جۆرەی زمانە بەرهەمی زیهنییەتی کۆمەڵگەراییە و بە بەر تاکدا کراوە. کەواتە بۆ ئاشکرابوونی جەوهەری گوتار، پێویستمان بە خوێندنەوەیەکی ئەنترۆپۆلۆژی و سۆسیۆلۆژی ورد بۆ ئەم جۆرەی زمان هەیە. سەیر لەوەدایە ئەو کەسانەی دەستدرێژی ڕەمزی یان فیزیکییان دەکرێتە سەر «بەتایبەتی دەستدرێژی ڕەمزی» زۆربەی جاران ناتوانن وەڵامێکیان بۆ ئەم ڕەفتارە نامرۆڤانەیە هەبێت، هۆکاری ئەمەش لە بێئیرادەیی ئینسانەکان و نزمی ئاستی وشیاری لەلایەک و بوونی عەیبە لە لایەکی تردایە کە هەموو ئەمانەش بۆ نائامادەیی سیستەمی بیرکردنەوەیەکی ئازادانە و نوێ لای تاک دەگەڕێتەوە، بۆیە تا ئێستا گوتارێک لە بەرامبەر گوتاری کۆمەڵایەتی باو دروست نەبووە، کە وەڵامێکی ئەو دەستدرێژییە بێ شومارەی گوتار بداتەوە کە دەیکاتە سەر ئینسانەکان بەگشتی و نەوەی تازە و گەنجەکان بەتایبەتی.

لەنێو ژیانی کۆمەڵایەتی کوردی دەستدرێژییە ڕەمزییەکان زۆرن، لەوانە شکاندنەوە و ڕووشاندنی کەسێتی مرۆڤ بەهۆی تانەوتەشەر لێدان و گاڵتەپێکردن بە جەستە، بۆ نموونە لەبەر ئەوەی لە زیهنییەتی باو قەڵەوی بەسەر لاوازی جەستە زاڵ و پەسەندکراو بووە، بۆیە زۆرجار جەستەی لاواز دەستدرێژی ڕەمزی دەکرێتە سەر، هەروەها ئەو زیهنییەتە جەستە بەراورد دەکا بە جەستەی ئاژەڵی سەیر و سەمەرە و دۆزینەوەی خاڵی هاوبەش لەنێوان جەستەی مرۆڤ و جەستەی ئاژەڵ یەکێکە لە خەیاڵە باوەکانی نێو ئەو عەقڵییەتە دۆگما و میراتگەرە. مەعریفەی سۆسیۆلۆژیا و ئەنترۆپۆلۆژیا ئەوەمان پێدەڵێ کە یەکێک لە خاڵە جەوهەرییەکانی عەقڵیەتی دواکەوتوو بوونی خەیاڵی بەراوردکردنی نێوان مرۆڤ و ئاژەڵە تێیدا. ئەم تایبەتمەندییە زیهنییەش لەناو مرۆڤی کورددا زۆر باوە، بۆیە ئەو کۆمەڵگایەش سەر بە هەمان نیشتمانی دواکەوتوو و خێڵگەراییە.

دروستکردنی نوکتە (نوکتەی بریندارکەر) لەسەر کەسێک لەناو مەجلیسی کۆمەڵایەتیدا، یان لەدەرەوە و شوێنە گشتییەکان، دروستکردنی نوکتە بەو مانایەی تەرکیز بکرێتە سەر کەموکورییە شەخسییەکانی کەسێتی. بێگومان لەپاڵ ئەو سیفەتە ناشیرینەی کە خەڵک هەیەتی، ئەویش دەستدرێژیکردنی ڕەمزی و فیزیکییە بۆ سەر ئینسان. پێموایە زۆر دانیشتن لەماڵ بۆ کاتێکی درێژ کە قەیرانی بابەتی نوێ و جوان هەبێت دەرفەتی دروستبوونی نوکتەی وا دەرەخسێنێ کە تا ئاستێکی زۆر مەترسیدار دەروون و هەستی مرۆڤ بریندار بکەن، چونکە بۆشاییەک لە قسەکردن لە ئارادایە. جۆرێکی تری دەستدرێژیکردنی ڕەمزی بەکارهێنانی جنێوە وەک سیفەتێکی ڕۆژانە و بەردەوامی کەسەکان لە بەرامبەر یەکتری، بەمەش مرۆڤ لەلایەن بەرامبەرەکەیەوە لە ڕێی وشەوە ناشیرین دەکرێ و هەستی بریندار دەکرێ. ئێمە ناو لەم واقیعە کۆمەڵایەتییە دەنێین، «دۆخی کۆمەڵایەتی ئازارگەیەنەر» چونکە خاوەنی کولتوورێکین کە وزەیەکی لە بنەهاتووی تێدایە بۆ ئیفلیجکردن و لە بەینبردنی توانا و خەونەکانی مرۆڤ و وێرانکردنی خود. بەشێوەیەک لە کولتوورێکی توندوتیژ و کۆنەپەرستدا هەمیشە دۆخێکی کۆمەڵایەتی ئازارگەیەنەر دەبینین. دۆخێک کە ئینسانەکان لەشێوەی دۆزەخێکی سەرزەمینی بۆ یەکتری دروست دەکەن، هەرچەندە ماوەی دۆزەخەکە کورت یا درێژخایەن بێت یان فەزا ناتەندروستەکە قورس یان سووک گرنگ ئەوەیە دیاردەیەک کە ئینسانەکان لەناویدا دەژین بە دۆخی کۆمەڵایەتی ئازاربەخش ناو دەبرێت، دۆخێک کە ئازار بە دیوە جەستەیی و دەروونییەکەی بەسەر ئینسان پەخش دەکاتەوە، ئەو دۆخەی کە هەریەک لە ئێمە بەهۆی ئەو زیهنییەتەی کە هەیەتی مەترسی ئازاردانی بەرامبەرەکەی لێ دەکرێت. تراژیدیا لەوەدایە کە هیچ سنوورێک بۆ ئەو ئازارپێگەیاندنە لە فەزای کۆمەڵایەتی لە ئارادا نەبێت، ئەو واقیعەی کە ئینسانەکان بەرەو دارمانێکی دەروونی وا دەبات کە دواجار بەخۆکوشتن یان خۆخواردنەوە کۆتایی دێت! لە کۆمەڵگایەکی جەبریبیانەی هاوشێوەی کۆمەڵگای کوردیدا ئیدی دۆخی کۆمەڵایەتی ئازار بەخش بووەتە ستاندارێکی ژیانی ڕۆژانە، لە ژیانی ڕۆژانەدا سەر بە هەر کایە و پانتاییەک بکەیت بەشێوەیەک لە شێوەکان ئەگەری ئەوە هەیە لە ساتێکی چاوەڕواننەکراودا ڕووبەڕووی لێپێچینەوە و سزایەکی ناماقووڵ و بێ بنەما بیبێتەوە یان تووشی کەشێک بیت کە هەستت بریندار بکرێ ئینجا بە گاڵتەپێکردن و نوکتە دروستکردن بێت لەسەر ژیانی تاکەکەسیت یان شکاندنەوە بێت. یانیش ئەو حاڵەتە بە چاوی خۆت دەبینی کە مرۆڤ کەوتۆتە بۆسەی جەهل و نەزانینی عەقڵییەتی کوردییەوە. عەقڵییەتێک بێئاگا لە کێشە و قەیرانە ئەخلاقی و بنەڕەتییەکانی خۆی، بێ هیچ موناسەبەیەک هێرشی ناڕەوا دەکاتە سەر تاکەکەس.

دواجار دەستدرێژیکردن بۆ سەر ئازادی و ژیانی تاکەکەسی نائەخلاقیترین سیفەتێکە کە لە ئینسانگەلێکدایە کە سەر بە نیشتمانە داخراو و کۆنەپەرستەکانن، کولتووری کوردی بەگشتی هەڵگری وزە و هێزێکی لە بنەهاتووی ئەو نەزعەیەیە کە بەدرێژایی مێژووی کۆمەڵگا بۆ لەناوبردنی هەر جۆرە هەوڵێکی ژیندۆستی و جیاواز ژیان بەکارهێنراوە، بەم کارەی نەوەکانی بە سەقەتی پەروەردە کردووە و پێگەیاندووە، ئەو ژینگە کۆمەڵایەتییە مرۆڤێکی بەرهەم هێناوە کە لەناو قووڵترین قەیرانی «کەسێتی»دا گیری خواردووە و دەگوزەرێت. کاتێ دەڵێین دەستدرێژیکردن لەنێو بونیادی کۆمەڵایەتی کوردیدا هەبووە، مانای ئەوە نییە ئەو وردە کولتوورەش لە یاد بکەین کە لەناو هەمان کۆمەڵگادا بەدەر بووە لەم دیاردە و نەزعە ناشیرینە، حەتمەن ئەمەش مانای ئەوە دەگەیەنێ کە ئەو کۆمەڵگایە لە ڕەهەندی مرۆڤدۆستی خاڵی نییە، بەڵام ڕاستی تاڵ ئەوەیە کە هەمیشە مەرگدۆستی بەسەر ژیندۆستیدا زاڵ بووە. ئەگەرنا لەنێو وردە کولتووری کوردی عەقڵییەتی کۆمەڵایەتی کراوە دەبینرێ.

سەرچاوەکان:

١- عن الحرية- جون ستيوارت ميل، ترجمة: عبدالكريم احمد، ٢٠٠٠.

٢- المجتمع والعنف، تأليف فريق من الاختصاصيين، ترجمة: الأب الياس زحلاوي، ١٩٧٥.

٣- عن الحرية- جون ستيوارت ميل، ترجمة: عبدالكريم احمد، ٢٠٠٠.

٤- شوناس و ئالۆزی، مەریوان وریا قانیع، ٢٠٠٤.